

Čeština na Vídeňské univerzitě slaví čtvrt tisíciletí – a pořád má co říct

Stefan Michael Newerkla

Institut slavistiky Vídeňské univerzity, stefan.newerkla@univie.ac.at

Dnes čtenáře zvu na cestu, která začíná už ve středověku a vede až k dnešní univerzitě. Je to cesta češtiny – jazyka, který má ve Vídni už 250 let své pevné univerzitní místo, ale zároveň mnohem starší kořeny. A jak uvidíme, je to příběh nejen o jazyku, ale i o lidech: vizionářích, reformátorech, nadšených učitelích, ale i o jejich žácích a posluchačích.

1 Středověké začátky: Čeština na rakouském dvoře

Naše cesta začíná ve středověku v 11. století. Už tehdy se čeština objevovala na území dnešního Rakouska – nejprve na hranicích, při obchodování a v drobných konfliktech.

Skutečný zlom ale nastal, když se roku 1251 stal rakouským vévodou Přemysl Otakar II. Přivedl s sebou také šlechtu a úředníky, s nimiž přichází i čeština, která tehdy měla vysokou prestiž. Trvalo to sice jen krátce – po Přemyslově porážce v bitvě na Moravském poli v roce 1278 se vliv češtiny bohužel na čas zase vytratil. Ale je důležité si uvědomit, že už tehdy, dávno před vznikem univerzitní bohemistiky, čeština měla ve Vídni své místo.

2 Čeština v novověku

O pár století později, v 16. století, se situace znovu mění. Habsburkové jsou na českém trůně a čeština proniká i do jejich vzdělávacího programu. Například císař Maximilián II.

a jeho bratři měli české učitele už od dětství, byli to Zikmund Held (Helt) z Kementu a Jan Horák z Milešovky.

Do Vídně mezitím začali stále častěji směřovat čeští šlechtici, obchodníci a studenti. Jedním z tehdejších vídeňských Čechů byl třeba Jan Čert z Brna – architekt, který se proslavil i jako obránce města při prvním tureckém obléhání roku 1529.

3 Osvícenství a zrod bohemistiky

Skutečný základ bohemistiky však najdeme až v osvícenské éře, za vlády Marie Terezie a Josefa II. Vídeň té doby je plná života, osvícenské myšlenky se šíří Evropou a čeština zde zažívá paradoxní období.

Na jedné straně totiž vznikají první instituce, kde se čeština učí: Tereziánům od roku 1746, Tereziánská vojenská akademie ve Vídeňském Novém Městě od roku 1752, Šlechtická vojenská akademie ve Vídni od roku 1755 – a nakonec byla roku 1775 čeština zavedena i na Vídeňské univerzitě. Objevují se i první české noviny a česká komunita ve Vídni roste, především na Landstraße a ve čtvrti Wieden.

Na straně druhé centralistické reformy postupně vytlačují češtinu z veřejného života. Němčina se stává nezbytností – kdo ji neuměl, měl problém i s řemeslem, natož s kariérou. Ale jak víme, realita mnohonárodnostní monarchie byla jiná než plány úředníků. Venkovské obyvatelstvo německy neumělo, vojáci z jeho řad také ne – a stát, jehož tři čtvrtiny obyvatelstva tvořily slovanské národy, potřeboval funkční komunikaci. Cílem totiž bylo vychovávat pro stát použitelné důstojníky, úředníky, soudce, učitele, lékaře a duchovní.

A tak pragmatismus zvítězil: čeština byla mezi slovanskými jazyky monarchie považována za nejvyspělejší, a proto se od roku 1775 vyučovala i na Vídeňské univerzitě. To byla vlastně obrovská událost – poprvé se na univerzitní půdě dostal další živý jazyk kromě němčiny. Tímto krokem se Vídeňská univerzita stává průkopníkem nejen v oblasti bohemistiky, ale i slavistiky jako celku.

4 První instituce a učitelé češtiny

U zrodu vídeňské bohemistiky tehdy stál Josef Valentin Zlobický, rodák z Velehradu. Nejen profesor češtiny, ale i vizionář, který snil o celém „slovanském institutu“. Chtěl zavést nejen jazykové kurzy, ale i přednášky o historii, literatuře a kultuře. Věřil, že jazyk je klíčem k pochopení „ducha národa“.

Než se Zlobický stal profesorem na univerzitě, fungovala výuka češtiny již v jiných vzdělávacích institucích, tzn. že zde již působili jiní učitelé češtiny. Jedním z nich byl Jan Václav Pohl – první učitel češtiny na Tereziánu a později také na Šlechtické vojenské

akademii. S největší pravděpodobností se narodil v Hradci Králové a vyrůstal v jazykově smíšeném prostředí. Naučil se tedy jak česky, tak německy. Na čí popud odešel mladý Pohl do Vídně, není známo. Pohlovo povolání na Tereziánum však ukazuje na možný vliv rodiny Kinských, protože jak František Josef, tak jeho bratr Josef Kinský z Vchynic a Tetova patřili k prvním chovancům Tereziána. Když byl podle tehdejších zvyklostí Pohl jmenován mistrem českého jazyka (něm. *Sprachmeister*, jak se tehdy učitelům jazyků říkalo) a c. k. předveřníkem¹ arcivévodů, a tím i Josefa II., považoval se za největšího odborníka na český jazyk.

Měl velké ambice, podle jeho mínění bylo nutno uskutečnit především pravopisnou reformu a puristicky eliminovat germanismy a latinismy v české slovní zásobě. Svůj záměr se ale bohužel rozhodl provést spíše svévolně, a tak brzy narazil na obecný odpor, obzvláště u Josefa Dobrovského. Přesto svými myšlenkami ovlivnil pozdější pokusy vídeňských a následně i pražských filologů o jazykovou reformu. Pohl zemřel ve vídeňské městské nemocnici (Bürgerspital) na následky záchvatu mrtvice. Jeho smrt komentoval Dobrovský chladně: „Že zemřel Pohl, není žádnou ztrátou pro českou literaturu“ (Patera, 1908, s. 70).

Ale Pohl nebyl jediným učitelem češtiny na Tereziánu, protože děti vysokých hodností měly vedle dalších výhod i možnost mít vlastní učitele jazyků. Ti však museli pocházet pouze z jezuitského řádu. Navíc si rektor ponechal právo přijímat a propouštět je.

Další významnou institucí byla Tereziánská vojenská akademie ve Vídeňském Novém Městě, kde se čeština vyučovala už od roku 1752. Čeština (něm. *Böhmisch*, jak byla tehdy označována) byla právě na tomto ústavu pevnou součástí oborového kánonu. Díky specifické organizaci institutu bylo nutné po celou dobu zaměstnávat dva učitele češtiny (kterým se říkalo profesori).

Jako první byli přijati Antonín Prokop Klobás z Prahy a Václav Michael Wiedemann z Plzně. Po Klobásově odchodu do důchodu bylo jeho místo nabídnuto Františku Martinu Pelclovi, pozdějšímu prvnímu učiteli češtiny na Karlově univerzitě v Praze, ten je však odmítl. Na místo tedy v roce 1773 nastoupil Josef Valentin Zlobický – muž, který o dva roky později založil oficiální univerzitní bohemistiku. Jeho nástupci na akademii byli kněží z řádu piaristů: Alex Ferdinand Cervelli a Donát Antonín Krbec.

Druhou nástupnickou linii otevřel Václav Michal Wiedemann. Stejně jako jeho kolega Klobás zcela splnil předpokládaná očekávání. Kadeti dělali dobré pokroky, a proto byl oběma učitelům už v roce 1754 zvýšen plat ze 400 na 600 zlatých. Wiedemann byl oblíbený učitel a pro svou výuku vydal i německo-český slovník, který byl v téže roce vydán i pro veřejnost. Také Wiedemannovi nástupci pocházeli z řádu piaristů. Byli to Maximilián Václav Šimek a Atanáš Jan Blažej Spurný.

¹ Jedná se o oficiální překlad německého titulu *Antekammertürhüter*, který znamená, že učitelé měli a hlídali přístup až do prvního předpokojí arcivévodských komnat.

5 Čeština na univerzitě: Zlobický a jeho nástupci

7. října 1775 pak přišel zásadní krok: Zlobický byl jmenován prvním profesorem češtiny na Vídeňské univerzitě. Jeho přístup k výuce byl na svou dobu revoluční. Místo toho, aby se studenti utápěli v gramatických pravidlech, kladl důraz na praktické používání jazyka. Studenti se učili češtinu prostřednictvím reálných situací, textů a příkladů z každodenního života. Zlobický navíc chtěl, aby se studenti seznámili s českou kulturou, historií a literaturou v kontextu dalších slovanských jazyků.

Jeho metoda byla natolik pokroková, že se stala inspirací a vzorem i pro výuku románských jazyků na Vídeňské univerzitě. A i když se tehdy nepodařilo založit vysněný Slovanský institut, Zlobického návrh je dodnes považován za první koncepci slavistiky na univerzitní úrovni.

Zlobický byl nejen skvělým učitelem, ale také oblíbeným společníkem. Říká se, že jeho přednášky byly tak poutavé, že je navštěvovali i studenti z jiných oborů.

Zlobického profesuru po něm převzal jeho přítel Jan Nepomuk Norbert Hromádko z Hrochova Týnce u Chrudimě. Prosadil se ve výběrovém řízení na základě znalostí ruštiny, polštiny a dalších slovanských jazyků a byl velmi podnikavý: nejen že vydával první český časopis ve Vídni s beletristickou přílohou *Prvotiny pěkných umění*, ve kterých preromantický český básník Matěj Milota Zdirad Polák, generálmajor ve Vídeňském Novém Městě, poprvé publikoval své monumentálně koncipované dílo přírodní a reflexivní lyriky *Vznešenost přirozenosti* (1813; později vydáno jako *Vznešenost přírody*). Hromádko se také pokoušel zdokonalit tiskařské stroje, založil první rakouský pojišťovací ústav a usiloval o zavedení českých bohoslužeb pro českou vídeňskou menšinu.

S pokračujícím věkem byly ale Hromádkovy univerzitní přednášky prý stále kurióznější – někdy místo o češtině mluvil o kuchařském umění své manželky. Nebo výuku vůbec zanedbával. Měl mimo jiné i hospodářství v Ober St. Veitu u Hietzingu (dnes Vídeň XIII.), a proto jezdil na univerzitu na koni.

6 Tradice pokračuje

Od Zlobického přes Hromádka a další profesory až po dnešek zůstala bohemistika na Vídeňské univerzitě živým oborem. Vystřídala se zde řada významných osobností, které přispěly k rozvoji bohemistiky. Mezi nimi byl například Alois Vojtěch Šembera, který se věnoval české literatuře a dialektologii, nebo Ferdinand Menčík, jenž se zasloužil o vydávání staročeských rukopisů. Během 19. a 20. století byla místem setkávání českých, rakouských i evropských intelektuálů. Vedle univerzity hrála velkou roli i česká komunita ve Vídni. V mnoha obvodech se mluvilo česky – vznikaly spolky, školy, noviny, divadla. Čeština byla jazykem každodenního života i jazykem vzdělců. Univerzitní

bohemistika tak nikdy nebyla a dodnes není izolovaná, ale propojená i s živou českou menšinou ve městě.

7 Závěr

Když se dnes ohlédneme za těmi dvěma sty padesáti lety, vidíme nejen historii univerzitního předmětu, ale i příběh odvahy, vytrvalosti a vizí. Vídeňská bohemistika je stále živá. Její studenti se učí nejen jazyk, ale také literaturu, historii a kulturu. Čeština na Vídeňské univerzitě už čtvrt tisíciletí připomíná, že jazyk a kultura dokáží spojit přes všechny bariéry a hranice.

A právě to je odkaz, který Zlobický a jeho následovníci zanechali. Čeština na Vídeňské univerzitě slaví čtvrt tisíciletí – je to příběh, který ještě nekončí. Čeština totiž pořad má co říct.

Literatura a prameny

Newerkla, S. M. (2007). Dějiny výuky češtiny v Rakousku. In J. Pleskalová, M. Krčmová, R. Večerka, & P. Karlík (Eds.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky* (s. 580–613). Academia.

Newerkla, S. M. (2016). Vídeňské počátky českého národního probuzení. In I. Cerman (Ed.), *Habsburkové 1740–1918: Vznikání občanské společnosti* (s. 108–123, 733–735). Nakladatelství Lidové noviny.

Newerkla, S. M. (2017). Čeština v Rakousku. In P. Karlík, M. Nekula, & J. Pleskalová (Eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny: a–m* (s. 260–265). Nakladatelství Lidové noviny.

Patera, A. (Ed.). (1908). *Korrespondence Josefa Dobrovského. Díl III: Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807*. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.